

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

**Joannis Bonae, Eminentissimi S. R. E. Titulo S. Bernardi
Ad Thermas Cardinalis Presbyteri Opera Quotquot
hactenùs separatim edita fuerê Omnia**

Bona, Giovanni

Antverpiae, 1677

§. VII. De Collectis. Collectae nomen aequivocum. Collectarum primi auctores. D. Benedictus benedictionis nomine collectam indicat. De salutatione Dominus vobiscum, quae collectis praemittitur. ...

urn:nbn:de:hbz:466:1-10805

tributa videtur; contemplatio autem longior, actio brevior esse debet, quia qui minoratur actu, percipiet sapientiam. Tempore Paschali in fine Responsorii adjungitur *Alleluja*, quod lætitiæ additamentum & gloriam Dominicæ Resurrectionis respicit, & ferventius benè operandi studium sacris illis diebus ostendit.

§. XVI.

DE CAPITULIS.

Capitulum quid sit. Quare singulis horis, & quo ritu recitetur.

1. **B**REVIS quædam lectio è divinis libris deprompta, quam in singulis Officiis recitamus, à nonnullis antiquioribus ꝑ collectio, lectiuncula, & versiculus dicebatur, à D. autem Benedicto ꝑ lectio, ab omnibus communiter Capitulum nuncupatur. Hujus nominis ratio est, quia Capitula ut plurimum brevia capita sunt Epistolarum; quæ in Missa leguntur. Est autem Capitulum, teste S. Anselmo ꝑ, brevis multorum complexio, sic dicta quia breviter capit totam summam. Nam per hoc quod diminutivum est Capitulum designatur brevis: & per hoc quod venit à capite, vel à capio, intelligitur quod magnum sensum capiat, & sit breve caput multorum, quæ late differuntur. Notat Baronius ad diem 12. Novembris, antiquum esse nomen Capitulum in Ecclesiasticis Officiis, alterius tamen significationis ab ea qua nunc accipi solent. Erant enim preces quædam prolixiores in honorem Sanctorum vel solemnitatium, ut constat ex Epistola Vigilii Papæ ad Eucharium. Capitula secundum alios breves quædam partitiones sunt, & in solo Evangelio Marci erant olim 235. A Joanne Chrysostomo *ἡ ἑκαστὴν ὁμιλίαν* sive Capitulum reductio in summam dicitur, cum quæ prolixè dicta sunt compendiosè dicuntur. Xenophon ꝑ totius rei summarium *ἡ ἐπιτομή* id est Capitulum vocat. Plato ꝑ eadem voce utitur pro eo quod in aliqua re summum, & præcipuum est. Notat Ven. Beda ꝑ exemplo gentis Israëlitiæ

ꝑ Conc. Agathense c. 20. ꝑ Benedicti in Reg. c. 13. ꝑ 17. ꝑ Anselm. seu quisquis est auctor in c. 8. ad Hebr. ꝑ Chrys. ad Ephes. hom. 1. ꝑ Xenoph. lib. 6. Cypriod. ꝑ Plato 1. de leg. ꝑ Beda lib. 2. exposin Esdr. cap. 2.

quæ tempore Esdræ ꝑ legebat in volumine legis quater in die, hunc morem in Ecclesia involuisse, ut per singulas diurnæ Psalmodiæ horas lectio una de veteri, sive de novo Testamento cunctis audientibus ex corde dicatur: & sic Apostolicis, sive Propheticis verbis confirmati ad instantiam orationis genua flectant. Horis nocturnis plures lectiones, & longiores dicuntur, quia tunc à laboribus operum cessantes liberiores aures divinis auscultationibus accommodamus. Stamus ad diurnas, quia breviores. Non præmittitur benedictio, quia à Prælato, vel Sacerdote dicuntur, cujus est aliis benè precari. In fine non dicitur, *Tu autem Domine*, quia in brevi lectione facilius est culpam evitare, cum præsertim à viro perfectiori recitetur. Sine titulo leguntur, quia Sacerdotes docti esse debent in divinis scripturis. Sermonibus autem sanctorum Patrum titulus præfigi solet, quia multiplicem eorum doctrinam non omnes Ecclesiastici viri, vel scire possunt, vel ejus meminisse si sciant. Post Capitulum respondemus *Deo gratias*, ut pro singulis gratiæ donis gratias agentes locum gratiæ faciamus in nobis, & cum gratiarum actione petitiones nostræ innotescant apud Deum.

§. XVII.

DE COLLECTIS.

Collecta nomen æquivocum. Collectarum primi auctores. D. Benedictus benedictionis nomine Collectam indicat. De salutatione Dominus vobiscum, quæ collectis præmittitur. Notantur quædam de ultima collectarum clausula, & de hac voce, Amen.

1. **I**NTER minores Officii divini partes locum potissimum tenent breviusculæ orationes, quas Collectas nuncupamus, vel quia Collectæ sunt ex auctoritate divinarum scripturarum: vel quia sacerdos, ut notat Innocentius Papa ꝑ, totius populi preces colligit, & refert ad Deum: vel quia hujusmodi preces populo in unum collecto fieri solent, idque Pamelius observat ad verba Tertulliani ꝑ; Quomodo colligimus, quomodo Dominica solemnia celebremus, quomodo

Qqqqq 2 bimus?

ꝑ 2. Esdr. 9. 3. ꝑ Innoc. 3. l. 2. de Myst. Missæ cap. 27. ꝑ Tert. l. de fuga in persec. c. ult.

bimus. Atque hoc sensu phrasim est antiquis Patribus, & historicis Ecclesiasticis valde usitata Collectas agere, con venire ad Collectam, pro eo quod communiter dicimus Ecclesiam aliquam orationis gratia adire. Etiam in veteri testamento coetus fidelium, diesque solemnes Collecta dicebantur ^b. Eadem voce pro conventu, & congregatione fratrum ad orationem simul convenientium utitur passim S. Pachomius ^c in Regula, quam Angelo dictante conscripsit. Paulus Apostolus Collectarum voce utitur pro elemosinis, quæ ad alendos pauperes colligebantur ^d: *De Collectis autem, quæ sunt in sanctos, sicut ordinavi Ecclesiis Galatiæ, ita & vos facite: ut non cum venero tunc Collectæ stante.* Scribit Cassianus ^e Sacerdotem post Psalmos collegisse omnium preces, unde usus Collectarum. Uranius in vita S. Paulini narrans obitum S. Joannis Episcopi Neapolitani, ad Ecclesiam, inquit, processit, & populum ex more salutavit, resalutatufque à populo orationem dedit, & collecta oratione spiritum exhalavit. Breves autem fuerunt instituta Collecta, quia brevis & pura debet esse oratio. Usum earum antiquissimum esse colligunt quidam ex Liturgiis Sanctorum Jacobi, & Marci. Berno Augiensis ^f, & Sigebertus ^g præcipuum earum auctorem faciunt S. Gelasium Papam. Sed Magnus Gregorius meliores, & emendatores in ordinem redegit, & ex iis librum composuit, quem Sacramentorum inscripsit. Hic mihi primarius Collectarum Auctor fuisse videtur: nam ante ipsum rarior earum mentio apud Scriptores Ecclesiasticos reperitur. Refert Jonas Abbas ^h in vita S. Eustachii Luxoviensis Abbatis, quemdam Schismaticum Regulam S. Columbani inter cætera accusasse, quod plures Collectas in divinis officiis multiplicari juberet: quod tamen rationabiliter institutum S. Abbas ostendit in synodo Matifconensi. De Collectis earumque in Ecclesia Latina origine, antiquitate, auctoribus, seu inventoribus, ratione, atque usu extat insignis Commentarius Claudii Espencei Theologi Parisiensis.

2. Illud autem hoc loco obiter notandum, quod facit ad intelligentiam cujusdam monasticæ Sanctionis. Sanctus enim Pater Benedictus nocturnarum vigiliarum ordinem dispo-

^b Levitic. 23. 36. Deuter. 16. 8. 2. Par. 7. 9. ^c Pachom. reg. num. 2. 3. & 10. ^d 1. Cor. 16. 1. ^e Cass. lib. 2. de Inst. can. cap. 7. & 10. ^f Berno de Missa c. 1. ^g Sigibert. an. 487. ^h Jonas Abb. cap. 3. ⁱ Bened. reg. cap. 18.

nens Dominicis diebus post duodecimum Responsorium dicto Hymno *Te Deum Laudamus*, præcipit ut Abbas legat Evangelium: lecto autem Evangelio, & data, inquit, benedictione incipiant Matutinos. Dubitavi sapius, factor, quidnam intelligeret beatus Pater per benedictionem, quam dari vult, antequam Laudes incipiantur. Nam omnes Monachi Collectam officii currentis legunt, postquam immediatè subsequuntur Laudes. Sed inveni tandem, qui nodum solveret Amalarium Fortunatum ^k; Episcopus, inquit, vel sacerdos dicit *Oremus*, ac deinde sequitur benedictio. Utroque nomine benedictionis, & orationis vocatur oratio sacerdotis. De benedictione dicit Apostolus ^l *Si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiota, quomodo dicit Amen super tuam benedictionem, quia nescit quid dicas?* Hanc benedictionem vocat Ambr. orationem dicens: Imperitus audiens, quod non intelligit, nescit finem orationis, & non respondet *Amen*, id est verum, ut confirmetur benedictio. Hactenus Amalarium. Sed sententia, quam tribuit Ambrosio, Hilarii Diaconi est, cuius sunt Commentaria in Paulum Ambrosio adscripta. Hujus Hilarii meminit Augustinus ^m, eum sanctum vocans ex usu temporum, citatque locum ex his Commentariis in caput 5. epistolæ ad Romanos. D. quoque Hieronymus ejusdem mentionem facit in Dialogo adversus Luciferianos, ipsumque appellat orbis Deucalionem ob inductum anabaptisimum. Quod verò benedictio pro Collecta accipi solet, probatur etiam ex Augustino ⁿ his verbis: An quis sacerdotem super fideles Dominum invocantem, si quando dixit, da illis Domine in te perseverare usque in finem, non solum voce ausus est, sed saltem cogitatione reprehendere, ac non potius super ejus talem benedictionem, & corde credente, & ore confidente respondit *Amen*? Cæterum S. Benedictus nullam in reliquis horis collectæ mentionem facit, ut vel inde discas præcipuam earum institutionem ad Magnum Gregorium pertinere. Notat autem sancta Hildegardis præclarissimi ingenii femina in explicatione regulæ nullam collectam designari à sancto Patre, nisi tantum post Evangelium, quia Dominica oratione nullam pretiosorem invenit,

^k Amalar. lib. 2. c. 9. ^l 1. Cor. 14. 16. ^m Aug. adv. duas epist. Pelag. lib. 4. cap. 4. ⁿ Aug. de dono persever. cap. 23.

nit, per quam divinum Officium terminaretur. Præclare de collectis, earumque materia Gennadius Massiliensis *. Cum sanctorum plebium præfules mandata sibi legatione fungantur apud divinam clementiam, humani generis agunt causam, & tota secum Ecclesia congemiscens postulant, & precantur; ut infidelibus donetur fides, ut idololatram ab impietatis suæ liberentur erroribus, ut Judæis ablato cordis velamine lux veritatis appareat, & hæretici Catholicæ Fidei perceptione respiciant, ut Schismatici spiritum reditivæ charitatis accipiant, ut lapsis pœnitentiæ remedia conferantur, ut denique Catechumenis ad regenerationis Sacramenta perductis cœlestis misericordie aula referetur.

3. At verò sacerdos, priusquam orationem incipiat, divinissimam salutationem, ut verbis utar Dionysii Areopagitæ p, præmittit dicens, *Dominus vobiscum*. De qua salutatione extat Canon q Concilii primi Bracarensis ejus antiquitatem ostendens his verbis: Placuit ut non aliter Episcopi, & aliter Presbyteri populum, sed uno modo saluent dicentes: *Dominus sit vobiscum*, sicut in libro Ruth legitur, & ut respondeatur à populo, *Et cum spiritu tuo*, sicut & ab ipsis Apostolis traditum omnis retinet Oriens, & non sicut Priscilliana pravitas permutavit. Eadem utitur sanctus Martyr Ignatius in sine epistolæ ad Tharsenses. Maximus quoque Martyr, de ea sic scribit in Ecclesiastica mystagogia: spiritualis salutio, quæ Latini est *Dominus vobiscum*, Græcis *Εὐχρησίων*, *Pax omnibus*, bonorum omnium consensus, & concordiam, & rationalem quodammodo identitatem per fidem, & dilectionem præfiguratur. Respondet populus, *Et cum spiritu tuo*, quæ verba, teste Chrysostomo s, nihil aliud significant, quam commune esse orationem plebis, & sacerdotis; Unum enim corpus sumus. Nihil autem melius invenit Ecclesia, ut observat Florus Magister t, quod optaret sacerdoti, nisi quod sacerdos optat Ecclesiæ, ut idem Dominus, qui dignatur esse cum Ecclesia, dignetur etiam esse cum spiritu sacerdotis. Et bene Dominus cum spiritu hominis esse optatur, quia in spiritu, & mente rationali creatus est homo ad imaginem, &

similitudinem Dei. Aliter explicat hanc responsionem Isidorus Pelusiota u. Illud autem quod à plebe respondetur, *Et cum spiritu tuo*, hanc habet sententiam: Pacem quidem nobis præbuiti Domine, hæc est mutua inter nos concordiam. Pacem autem nobis da, hoc est hujusmodi tecum conjunctionem, quæ nullo modo divelli possit, ut cum spiritu tuo pacati, quem nobis in creationis initio indidisti, à tua charitate distrahi nequeamus. Scripsit verò de hac solutatione elegantissimum opusculum Petrus Damianus, quod omnino legendum est à studioso rerum Ecclesiasticarum lectore. Ego pauca delibo, & in gustum de hoc nectare propino. Id, quod dicitur *Dominus vobiscum*, sacerdos, inquit, ad populum est salutio. Orat enim, Dominus sit cum eis, sicut dignatur dicere per Prophetam: *Inhabitabo in illis*: & Salvator discipulis suis, cunctisque fidelibus, *Eccc, inquit, ego vobiscum sum*. Qui nimirum salutationis sermo non moderno humanæ adventionis arbitrio constitutus, sed ex antiqua sacri eloquii auctoritate probatur assumptus. Ubi si diligenter inquiritur, sæpius singulariter, & pluraliter appositus invenitur. Singulariter sicut ad B. Dei Genitricem Angelus dicit, *Ave gratia plena Dominus tecum*. Ad Gedeonem quoque ait, salutando; *Dominus tecum virorum fortissime*. Pluraliter autem, ut in libro Ruth Booz salutando messoribus suis ait, *Dominus vobiscum*. Et sicut Propheta à Deo missus invenitur salutasse Asa Regem Juda cum exercitu suo victorem de prælio revertentem dicendo, *Dominus vobiscum, quia fuistis cum eo*. Ecclesia ergo salubri salutatione accepta Sacerdotis, & ipsa resalutando orat, & orando resalutat postulans, ut, sicut ille Dominum esse cum ipsis optavit, ita & cum eo esse dignetur dicens, *Et cum spiritu tuo*, id est cum anima tua sit, ut eum digne pro nostra salute possis orare. Et notandum, quod non dicit tecum, sed cum spiritu tuo, ut totum quod in Officiis Ecclesiasticis geritur, spiritualiter fieri perpendatur. Eadem ferè verba in expositione Missæ Remigii Antiochensis reperiuntur, qui Petro Damiano antiquior est. Porro Sacerdos Collectam diciturus tam se, quam alios ad orandum hortatur dicens, *Oremus*, idque ex antiqua Ecclesiæ consuetudine, ut patet in Liturgiis Sanctorum

Q99993

Æorum

o Gennad. lib. de Eccl. dogm. cap. 30. p Dionys. l. de Eccl. Hierarch. q Conc. Brac. can. 21. r Maxim. Martyr. capite. 17. s Chrys. homil. 18, in 2. ad Cor. t Florus in ex. missæ.

u Isidor. lib. 1. Ep. 122.

ctorum Jacobi, Marci, Basili, & aliorum. Meminit huius ritus S. Augustinus *. Nam populus post indictam à Sacerdote orationem aliquantulum orabat sub silentio, & deinde Sacerdos communes populi preces colligebat, & offerebat Deo. Stephanus Eduensis †, Exclamat, inquit, Sacerdos *Oremus* monens se, & alios orare, quia Dominus oravit, & discipulos ad orandum excitavit. Et inter Græcos non contemnendus auctor, sed Schismaticus, Nicolaus Cabasila †; Hortatur, ait, ad orationem Sacerdos, ut qui ad orandum fit ordinatus, & sit populi prapositus, intercessor, & mediator.

4. Tandem Collecta hac celeberrima clausula concluditur, *Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit, & regnat in unitate Spiritus sancti Deus per omnia secula seculorum.* Ad Patrem enim dirigitur oratio, ut Concilium Carthaginense tertium decrevit, & per Filium terminatur, ut ipse olim præceperat, *Quodcumque petieritis Patrem in nomine meo dabit vobis.* Ipse itaque est, qui interpellat pro nobis, ipse frater, & caro nostra, ipse mediator Dei & hominum, Deus & homo, Christus Jesus. De hoc mysterio B. Fulgentius Ruspenfis Episcopus † libellum scripsit ad Trasimundum Regem Arianum eleganter ostendens: qualiter oportuerit mediatorem Dei & hominum verum Deum, & verum hominem esse, ut per ipsum omnia nobis necessaria ab æterno Patre concederentur. Ad eundem Fulgentium epistolam scripsit Ferrandus Diaconus Carthaginensis quinque questionum solutionem ab eo postulans. Harum quarta hæc est: Unum, inquit, regnum Patris, & Filii, & Spiritus sancti credimus, & facemur, simul eos dominari creaturis omnibus sentientes. Quare ergo in orationibus Sacerdotum *Per Jesum Christum Filium tuum Dominum nostrum, qui tecum vivit & regnat in unitate Spiritus sancti per universas penè Africae regiones Catholica dicere consuevit Ecclesia, tanquam solus Filius cum Patre possideat regnum, in unitate scilicet Spiritus sancti, ut regnantes adunare, non simul regnare Spiritus Sanctus intimetur?* Respondet elegantissimi ad hanc dubitationem Fulgentius † Ipsum

consultat cui libet, nam responsio longior est, quam ut hic debeat integra transcribi. *Asserit* autem nos per Jesum concludere orationem, quod ille mediator sit. Tum ex doctrina B. Augustini † concludit, idè nos unitatem Spiritus sancti cum Patre, & Filio prædicare, ut ex ipso unitatis nomine una essentia, & ex hoc unum regnum, & in eodem uno regno una Trinitatis potestas, unaque majestas à fidelibus agnoscat: ne putetur aut Filius, aut, Spiritus sanctus secundum divinam naturam ita cum Patre regnare, quemadmodum cum potiore regnat inferior, sed illa unitas Spiritus sancti, quæ est communio Patris, & Filii, dum in illo regno unitatem Divinitatis monstrat, unam esse regnandi æternitatem, unam potestatem, unam majestatem, unamque dominationem summæ Trinitatis edoceat. Nul- lum autem præjudicium Filio, vel sancto Spiritui comparatur, ut idem Fulgentius † alibi scribit, dum ad Patris personam precatio ab offerente dirigitur, cuius consummatio, dum Filii, & Spiritus sancti complectitur nomen, ostendit nullum esse in Trinitate discrimen: quia dum ad solius Patris personam honoris sermo dirigitur, benè credentis fide tota Trinitas honoratur; & cum ad Patrem litantis destinatur intentio, sacrificii munus omni Trinitati uno eodemque offertur litantis officio. Collectæ autem serè omnes diriguntur ad Patrem, pauca ad Filium, nulla ad Spiritum sanctum, quia cum procedat ut donum, proprium ejus est dari potius, quam dare. Cum verò de extrema Collectæ clausula agimus, non parergo fortasse fuerit admonuisse, quod nos dicimus *Per omnia secula seculorum.* Græcè dicitur *ἕως αἰῶνος τῶν αἰώνων*, idque notasse non piget, ut hujus clausulæ antiquitas dignoscatur. Sanctus enim Irenæus Episcopus †, & Martyr S. Polycarpi discipulus redarguens Valentio Hæresiarchæ portentosum commentum de triginta Æonibus, variisque Æonum generationibus, refert discipulos Valentini conatos fuisse illius erroris Catholicos participes facere, quod in Orationibus dicerent *æonas æonum*, id est *secula seculorum*. Quid sit autem *seculorum sæculum* his qui altiori doctrina digni sunt ostendit apex Theologorum Dionysius † in libro de divinis nominibus.

5. Post

x Aug. epist. 107. y Steph. Eduen. de sacr. alt. cap. 12. z Nic. Cabas. expos. Liturg. cap. 12. a Fulgent. lib. 1. ad Trasimund. b Fulg. epist. ad Ferrand. de v. questionibus.

c Aug. lib. 6. de Trinit. d Fulg. lib. 2. ad Monimum cap. 5. e Iren. lib. 1. cap. 1. ex eo Epiphani. l. 1. tom. 2. heresi 31. f Dionys. de div. nom. cap. 5.

5. Post precationem, & collectam totus cœtus cecinit *Amen*, cujus responsionis antiquitas manifesta est, tum ex Apostolo, tum ex Patribus Justino ^g, Tertulliano ^h, & aliis. *Amen* vox Hebraica est, qua utuntur sacrae literæ ad aliquid confirmandum; Latine idem sonat ac *verè, fideliter, sic est, ita fiat*. In alienum idioma ab Interpretibus translata non fuit propter sui excellentiam, & ne Græcè vel Latine reddita, vim amitteret. Oraculum Zoroastris Magorum Principis, est, nunquam mutanda esse in sacris nomina barbara. Verba item antiqua in divinis sacrificiis efficaciora esse Platonicis, & Cabalisticis (quos in multis convenire Leo Hebraeus ^k eleganter ostendit) ea ratione asserunt, quia antiquum æternitati, quæ Deus est, proximè accedit. Hanc verò doctrinam Pfellus in Scholiis Zoroastris quamvis non omnino probet, asserit tamen singulas gentes habere quadam nomina divinitus data, quæ incredibilem vim habent in sacris, ut *Seraphim, Cherubim, Michael, Gabriel*. Hujusmodi est vox *Amen*. Ecclesia eam adhibet tanquam sigillum confirmans, & consignans præcedentes precationes. Nam, ut ait B. Yvo Carnotensis Episcopus libro de convenientia veteris, & novi sacrificii, hac voce participem se facit populus omnium charismatum, quæ sacerdos multiplici sacramentorum diversitate studuit impetrare. Ideò Augustinus ^l libro de catechizandis rudibus monet Antistites, ut distinctè orent, quatenus populus ad id quod intelligit dicat *Amen*. Notat Urbanus ^m Quartus Pontifex maximus tres significationes habere hoc vocabulum, nam quandoque accipitur nominaliter, & significat nomen Dei, *Hæc dicit Amen restis fidelis*. Aliquando sumitur adverbialiter, ut passim in Evangeliiis; *Amen, Amen dico vobis*, & significat, *verè, infallibiliter, ita est sicut dico vobis*. Tandem accipi solet verbaliter, & idem est ac fiat. Hoc sensu in fine Orationum ponitur: & Psalmista in fine quorundam Psalmorum ad prædicatorum confirmationem hanc vocem ingeminat, quia, ubi nos legimus *fiat, fiat*, in Hebraico habetur *Amen, Amen*. Alias affert hujus vocis significationes S. Ambrosius ⁿ, ut aliquando sit imperantis, interdum

^g Justin. Apolog. ad Anton. ^h Tertull. de spect. cap. 25. ⁱ Athanas. Apolog. ad Constan. ^k Leo Hebr. dial. 3. de Amore. ^l Aug. de cat. yud. cap. 9. ^m Urbanus in fine metaphras. in Psal. 50. ⁿ Ambros. in Psal. 40.

precantis, interdum verò confirmantis. Idem asserit B. Ogerius Abbas Locedii Ordinis Cisterciensis serm. 7. de Cœna Domini inter opera D. Bernardi. Baptista Vernacia ^o magni spiritus, & cœlestis doctrinæ sanctimonialis libro de unione cum Deo triplex *Amen* distinguit divinum, Angelicum, & viatorum. Deus dicit *Amen*, quia est prima, & summa veritas: Angeli dicunt *Amen*, ut in Apocalypsi, gaudentes Deum esse id quod est: Viatores dicunt, *Amen*, desiderantes ad eum pervenire, qui est veritas æterna. In Thalmudicis Massecheth Berachet apud Angelum Caninium ^p, in locis novi Testamenti, dum audientium oscitantia reprehenditur, triplex malum, & illegitimum *Amen* describitur. Nam cum ille qui respondet *Amen* non intellexit quod dictum est, *Amen pupillum* appellatur: cum autem *Amen* pronunciat, antequam perfecta sit oratio, *surreptitium* dicitur, ex oratione nondum absoluta aliquid surripens: At verò cum aliud agens respondet *Amen*, *scitile* nuncupatur, quasi dissectum in duas partes. Plura de hac voce Archangelus Burgonovensis in dogmatibus Cabalisticis conclusione ultima, cujus hanc unicam observationem notatu dignissimam præterire nequeo, quam à Joachimo Abbate ^q accepit. Hoc verbo, inquit, utitur Dominus in Evangelio, sed & nos cum aliquid affirmare volumus, respondere solemus *Amen*. Hoc tamen distat, quia Deus in principio, nos autem in fine orationis uti consuevimus verbo isto, ut ipsum esse auctorem veri; nos autem veritatis discipulos, dum ei, & in eum credimus, demonstramus.

§. XVIII.

DE SYMBOLO ATHANASII.

Quando Symbolum scripserit Athanasius.
Cur die Dominica recitetur. Notantur
obiter hujus diei prerogativa.

1. **A**thanasius Archiepiscopus Alexandrinus magnum illud Christiani orbis prodigium, omniumque virtutum sacrarium sub Constantino Augusto florere cœpit, & sub Valente

^o Bapt. Vernac. lib. de unione cum Deo cap. 115. ^p 116. ^q Joach. Abb. in cap. 1. Apoc.